

ฮาเร็ม ของ “เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์” จากบันทึกหม่อมแอนนา จริงหรือที่สภาพ “น่าเวทนานัก”

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

ในบรรดาขุนนางของราชสำนักสยามสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ปรากฏในบันทึกและการรับรู้ของผู้คนส่วนใหญ่ว่าเป็นผู้มีอำนาจในวงราชการแผ่นดิน ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทในด้านราชการของขุนนางคนสำคัญในราชสำนักไทยมีบันทึกไว้มากมาย แต่หากจะเอ่ยถึงเรื่องราวหลังผ่านวงราชการอาจต้องไปค้นจากหลักฐานอื่น และที่น่าสนใจคือข้อมูลซึ่งปรากฏในบันทึกของ แอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonovens) หรือ “หม่อมแอนนา” สตรีต่างชาติที่เข้ามารับหน้าที่ครูสอนภาษาอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ ๔ ผู้ซึ่งบันทึกหลากหลายเรื่องราวในราชสำนักเอาไว้

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) กำเนิดในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ช่วงพ.ศ. ๒๓๕๑ หลังจากการถวายเป็นมหาดเล็กในสมัยรัชกาลที่ ๒ ก็รับราชการต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ด้วยความอาวุโสและตำแหน่งทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) กลายเป็นขุนนางที่มีอิทธิพลและอำนาจอย่างมาก

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ รับตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีที่สมุหกลาโหม ถือว่ามีอำนาจมากในราชการแผ่นดินแทบจะเรียกได้ว่าผูกสิทธิ์ขาดในราชการทั้งหลายเอาไว้ก็ได้ เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็ยังดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในช่วงที่รัชกาลที่ ๕ ยังทรงพระเยาว์อีกด้วย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่เริ่มมีความสัมพันธ์กับต่างชาติมากขึ้น รัชกาลที่ ๔ ทรงหาครูที่เลี้ยงเพื่อสอนพระโอรสพระธิดาให้ได้เตรียมตัวรับมือกับตะวันตก ในช่วงเวลานั้นเอง หม่อมแอนนา สตรีลูกผสมที่เกิดในอินเดีย เกิดมาในสถานะเด็กยากจนเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๒ พร้อมลูกชายวัย ๖ ขวบ (บางแห่งว่า ๗ ขวบ) มารับงานเป็นครูที่เลี้ยงในราชสำนักสยาม

ในระยะเวลาเกือบ ๕ ปีที่หม่อมแอนนาใช้ชีวิตในสภาพแวดล้อมของราชสำนักสยาม นอกจากมีโอกาสให้การศึกษาแก่เจ้าจอมและพระราชโอรสและพระธิดาของพระองค์ หรือแม้แต่ความใกล้ชิดกับราชสำนักฝ่ายอันมีหลักฐานจากจดหมาย ๘ ฉบับที่ “คิงมังกู” เขียนถึงแอนนาย่อมเป็นหลักฐานอีกชิ้นที่บ่งบอกในแง่สถานะของแอนนาได้อย่างชัดเจน (อ่านเพิ่มเติม : แอนนา เลียวโนเวนส์ ใครว่าหล่อนต่อแหล?)

ภายหลังเดินทางออกจากสยามเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๗ (พ.ศ. ๒๔๑๐) แอนนาจึงนำ “ประสบการณ์” มาบันทึกลงในผลงานอย่างเช่น “The English Governess at the Siamese Court” และ “The Romance of the Harem”

หนังสืออันอื้อฉาวของหม่อมแอนนาไม่เพียงสร้างชื่อเสียงให้เธอเป็นที่รู้จักมากขึ้น แต่จนถึงทุกวันนี้ ผลงานของแอนนายังถูกวิจารณ์ว่ามีหลายส่วนที่เขียนเกินจริงไป การอ่านบันทึกของบุคคลในอดีตที่มีลักษณะผสมข้อมูลเชิงประจักษ์เข้ากับความคิดเห็นส่วนตัวย่อมต้องระมัดระวัง แต่องค์ประกอบบางอย่างของหลักฐานที่เป็นบันทึกลักษณะนี้ อย่างน้อยยังสะท้อนบริบทและบรรยากาศโดยรวมเป็นข้อมูลประกอบการอ้างอิงกับหลักฐานชิ้นอื่นได้ โดยเฉพาะเรื่องเกร็ดหลังม่านภารกิจหน้าที่อย่างเป็นทางการ

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ใน “The English Governess at the Siamese Court”

บันทึกฉบับหนึ่งที่สร้างชื่อให้หม่อมแอนนา คือ “The English Governess at the Siamese Court” บันทึกฉบับนี้เป็นบันทึกเกี่ยวกับสยามเล่มแรกของแอนนา ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๐ (พ.ศ. ๒๔๑๓) หลังจากเธอออกจากสยามไปแล้ว ๓ ปี สิ่งที่บอกเล่าผ่านบันทึกมีแหล่งที่มาหลากหลาย ทั้งจากการรับรู้ของแอนนาเอง จากการค้นคว้าเพิ่มเติม และจากการบอกเล่าของบุคคลอื่น ข้อมูลส่วนหนึ่งที่นำเสนอใจมีพูดถึงแง่มุมหนึ่งของ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ในแง่บรรยากาศในวัง และความสัมพันธ์กับคู่ชีวิตของท่าน ช่วงที่แอนนา เยี่ยมถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เริ่มขึ้นมาจากช่วงหลังเชิงฤกษ์ “เจ้าฟ้ามงกุฎ” ขึ้นสู่บัลลังก์แล้ว แอนนา เล่าว่า เหตุการณ์นี้ “ทำลายความหวังลับๆ ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้เป็นมหาเสนาบดีคนปัจจุบันจนไม่เหลือดี”

แอนนา ถึงกับเล่าเหตุการณ์ในวัน “เถลิงราชย์” ที่เธอนิยามว่า “ไม่มีชาวพื้นเมืองคนใด ไม่ว่าเจ้านายหรือชาวไร่ชาวนากล้าเสียงพูดเรื่องนี้อย่างเปิดเผย” ข้อความที่แอนนา เล่ามีว่า “ในวันเถลิงราชย์ มหาเสนาบดีหลบไปเก็บตัวอยู่ในเรือนด้วยความโทมนัสและทุกข์ใจอยู่ ๓ วัน ในวันที่ ๔ มหาเสนาบดีในเครื่องแบบราชสำนักพร้อมบริวารติดตามจำนวนมากมาปรากฏตัวร่วมงานเฉลิมฉลองพิธีบรมราชาภิเษกในพระราชวัง กษัตริย์หนุ่มทรง

ปัญญาผู้มีบุคลิกแบบผู้ทรงศีลซึ่งรับรู้กลซ่อนเร้นมากมายในราชสำนัก เป็นฝ่ายเข้ามาทักทายเขาด้วยเป้าหมาย ๒ ชั้น ทั้งเพื่อซื้อใจและทดสอบความจงรักภักดีของบุตรชายผู้คับข้องใจและสองจิตสองใจของสมเด็จพระเอกทัศผู้จงรักภักดี พระองค์แต่งตั้งเขา ณ ที่นั่นให้เป็นผู้บัญชาการกองทัพภายใต้ทินนามว่าพระยาพระกลาโหม”

(เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระกลาโหม อัครมหาเสนาบดีแทนบิดา (หลังสมเด็จพระเอกทัศประหารมหาราชประยูรวงศ์ ที่ถึงแก่พิราลัย) แอนนา แสดงความคิดเห็นว่า “เกียรติยศที่ได้รับยกย่องนี้แม้จะไม่ได้ลวงล่อให้เขาสิ้นความขุ่นเคืองได้ทันทีทันใด แต่ก็ช่วยหันเหความเพื่อฝันอันตรายของเขาไปสู่ความกระตือรือร้นในหน้าที่และเขาก็ค้นพบหนทางปลอดภัยเพื่อระบายความรำคาญใจให้แปรเป็นความทุนทวายที่มีประโยชน์...”

เห็นได้ว่า แอนนาบอกเล่าสภาพอารมณ์ของ เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ (ช่วง บุนนาค) ขณะที่บรรยายภาคในช่วงรัชกาลที่ ๔ นั้น เป็นที่ทราบกันว่า มีความกังวลเรื่องคิดการกบฏเพื่อแย่งชิงราชสมบัติดำเนินมาตลอดรัชกาลที่ ๔ อย่างไรก็ตาม ไกรฤกษ์ นานา ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ที่คร่ำหวอดในวงวิชาการแสดงความคิดเห็นว่า “ไม่ปรากฏว่ารัชกาลที่ ๔ ทรงปักพระทัยเชื่อว่า เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์จะเป็นผู้ต้องสงสัย จึงทรงปฏิบัติพระองค์เป็นปกติต่อท่านเรื่อยมา และไม่เคียดระแวงอำนาจของท่านลงแม้แต่น้อย เพื่อมิให้กระทบกระเทือนจิตใจฝ่ายขุนนางด้วยทรงเล็งเห็นว่าท่านเหล่านั้นกุมอำนาจในตำแหน่งสำคัญๆ อยู่ ถึงกระนั้นก็ทรงไม่สามารถปล้ำความกินแหนงแคลงใจให้สูญสิ้นไปได้” ในบรรยากาศความสัมพันธ์แบบไม่แน่วแน่เช่นนี้ หม่อมแอนนา เสริมด้วยว่า “หลังจากเขาปรับเปลี่ยนรูปแบบและสร้างกองทัพให้สมบูรณ์ได้แล้ว เขาก็กลับสู่สภาพอารมณ์ซิมเศร้ายจนผิดปกติ ซึ่งถูกกระตุ้นอีกครั้งโดยกษัตริย์ผู้เป็นนายเหนือหัวที่เชิญเขามาร่วมบริหารรัฐบาลพลเรือนในตำแหน่งสูงสุด นั่นคือมหาเสนาบดี เขาตอบรับและนับจากนั้นก็แสดงความสามารถในการบริหารจัดการกลไกต่างๆ เพื่อเพิ่มพูนรายได้ สาธารณสุขร่วมมือจากขุนนางทั้งปวง และรักษาอำนาจของตนไว้อย่างมั่นคง”

เนื้อหาจากการบอกเล่าของแอนนาในส่วนนี้ สอดคล้องกับบันทึกของ เซอร์จอห์น เบาว์ริง ทูตอังกฤษที่เข้ามาติดต่อกับไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งกล่าวถึงความสามารถของเจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ ด้วยว่า “เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์คนนี้ ถ้าไม่เป็นคนเจ้ามารยา หรือคนรักบ้านเมืองของตงก็ตาม ต้องยอมรับว่าฉลาดล่องรู้การล้ำคนทั้งหลายที่เราได้พบในที่นี้ ทั้งมีกริยาอัชฌาสัยอย่างผู้ดี และรู้จักพูดจาเหมาะแก่การ”

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้บัญชาการทหารแผ่นดิน

ลักษณะภายนอกของ “เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์”

ลักษณะภายนอกของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ แอนนาได้บรรยายไว้อย่างละเอียด และถึงกับใช้คำว่า “เป็นผู้ปกครองตัวจริงของอาณาจักรกึ่งป่าเถื่อน” ข้อความส่วนหนึ่งที่แอนนา บรรยายความรู้สึกเมื่อพบเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ครั้งแรกมีว่า “...มีราศีกษัตริย์ในตัวตนธรรมชาติของเขาแม้ถูกแวดล้อมท่ามกลางผู้คนไร้สง่าราศี เป็นผู้ปกครองตัวจริงของอาณาจักรกึ่งป่าเถื่อน และเป็นบุคคลสำคัญผู้วางนโยบายตามอำเภอใจอย่างเบ็ดเสร็จของประเทศ เขาผิวดำคล้ำ แต่หน้าตาดี กำยำ และกระฉับกระเฉง คอสั้นและหนา จมูกใหญ่และรูจมูกบาน สายตาสำรวจซอกแซก สติปัญญาสูงส่งตั้งผู้รอบรู้ ละเอียดรอบคอบ และมีระบบ ลักษณะเด่นในคำพูดคำจาภาษาสยามคือ เขามักแสดงความเห็นรุนแรงและมีอคติออกมาเป็นถ้อยคำตรงไปตรงมาและไม่อ้อมมือ ความทะนงตนประการเดียวของเขาคือภาษาอังกฤษที่เขาพูดปะปนกับภาษาแม่อยู่บ่อยๆ เพื่อสื่อถึงอารมณ์ขันอันคมคายในความคิดอ่าน ซึ่งมักเป็นเรื่องจริงจัง มีเหตุมีผล และน่าประทับใจ”

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่แอนนาเอ่ยถึงต่อนั้นคือบรรยายภาคฝ่ายในที่พำนักของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งแอนนาบรรยายตั้งข้อความว่า “เราจะพบผู้ทรงปัญญา...อยู่ในฮาเร็มของเขากับบรรดานางคนโปรดชุดใหม่ล่าสุดที่คอยหยอกเย้าอยู่ใกล้ๆ” ซึ่งแอนนาไม่ได้ระบุว่า ทราบได้อย่างไรว่าสตรีที่อ้างว่าพบเห็นเป็น “บรรดานางคนโปรดชุดใหม่” และไม่ได้บอกแหล่งที่มาของข้อมูลนี้

ห้องลับที่พบเห็น

แอนนาบรรยายละเอียดตั้งแต่บรรยากาศในห้องโถงที่พบ “เด็กสาวผิวสีมะกอกเรียงรายเป็นแถวยาวอยู่กลางห้อง” แต่ละนางมีสัดส่วนเรียวร่างและอายุแบบเด็กที่ผ่านการฝึกฝนให้เป็นหญิงสาวลักษณะนางละครที่คล่องแคล่ว “เด็กสาวราว ๒๐ คน ห่มผ้าโปร่งกับสายรัดเอวสีทอง แขนและทรงอกเปลือยเปล่า สวมใส่เครื่องประดับทองคำแบบหยาบๆ ที่วิบวับยามพวกเธอเคลื่อนไหวย้ายยกค้อมศีรษะอย่างนอบน้อม ประนมมืออย่างเจียมตน สายตาหลุบต่ำอย่างขวยเขินใต้เพนียดยาว อารมณ์ท่อนล่างขึ้นเดียวของพวกเธอที่พลิวไหวคลุมขาท่าจากวิศุสูงค่า ชายผ้าขลิบริมด้วยทองคำ ปลายนิ้วสวม ‘เล็บ’ ทองคำทรงเรียวยแหลมเหมือนกรงเล็บนก ห้องสว่างด้วยโคมระย้าที่แขวนอยู่สูงมาก จนแสงที่ส่องลงมาตรงกลางห้อง และใบหน้าอ่อนเยาว์กับเรียวร่างอรชรอ่อนช้อยเปลื้องลางแลดูสลัว” ครูสอนภาษาอังกฤษรายนี้ถึงกับบรรยายด้วยว่า “ภรรยาเอก” (ท่านผู้หญิงกลิ่น บุณนา) เอนกายอยู่บนตั่ง ภูริมีฝีปากด้วยขี้ผึ้งอย่างจริงจัง โดยมีหญิงรับใช้หลายนางคอยรับใช้ เมื่อเสียงขลุ่ยดังก็มีหญิงสาว ๑๒ นางถือพัดสีเงินและทองเดินออกจากซอกเล็กๆ มานั่งเรียงรายปรนนิบัติพัดโบกให้กลุ่มที่อยู่ตรงกลาง ทันทีที่เพลงดัง นางรำทั้งหมดก็ยืนขึ้นตั้งเป็น ๒ แถว ร่ายรำกรีดกรายมือ และร่ายรำด้วยท่วงท่าที่เชื่อว่า “ผ่านการฝึกฝนร่างกายระดับสูงสุดเท่านั้น” แอนนาบรรยายท่วงท่าเหล่านี้ว่า “ทุกท่วงท่าคือบทกวี การแสดงออกสื่อถึงความรัก”

ส่วน “ท่านกลาโหม” นั้น แอนนาบรรยายไว้ว่า “ท่านกลาโหมนั่งอยู่ที่นั่นเหมือนเทวรูปสีดำสลักก่อนถูกภูตผีเข้าสิง! ขณะที่รอบกายเขา เหล่าผู้บวงสรวงแสนบอบบางเหล่านี้ แก้มแกงปลั่ง ตาเป็นประกาย แขนแกว่งไกว หน้าอกกระเพื่อม เยื้องย่างร่ายรำระบำต้องมนตร์ เขาเป็นบุรุษน่าพิศวง หน้านึ่งและเคร่งขรึม มือใหญ่โตวางบนหัวเข่าในท่าแบบรูปปั้นราวกับพยุ่งน้ำหนักมหามงกุฎบนศีรษะให้สมดุล ขณะที่หญิงสาวเหล่านี้เปรียบเป็นใบไม้สีน้ำตาลสั่นสะทกอยู่แทบเท้า...

หุ่นกระบอกที่ยังมีชีวิตยังคงหมอบอยู่ตรงนั้น ไม่กล้าแหงนมองใบหน้าเทพเจ้าผู้เจียบงันของพวกนาง ใบหน้าที่ความเหี้ยมหยามกับความหลงใหลมารวมตัวกัน...ความปรารถนาไร้รูปลักษณ์ ความรู้สึกผิดไร้นิยาม! น่าเวทนา น่าเวทนานัก!

...เขาผงกศีรษะให้พวกทำไร่ที่พึ่งเหล่านี้อย่างใจร้ายและปั่นป่วนโดยจงใจ ไม่เคยมีรอยยิ้มยินดีหรือความพึงพอใจปรากฏบนสีหน้าหมองหม่น...เขาเบื่อหน่ายจึงลุกขึ้นปลิกตัวไปอย่างไม่มีปี่มิขลุ่ย ส่วนพวกเด็กสาวอ่อนเยาว์ดงงามเปล่งปลั่ง หอบหายใจอยู่ตรงนั้นภายใต้อาการแสบงามที่ห่อหุ้มร่างซึ่งอาจไม่ใช่ความงามที่แท้จริง...”

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

ท่านผู้หญิงพัน บุนนาค

ไม่เพียงแต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ แอนนายังบรรยายลักษณะของ ท่านผู้หญิงพัน บุนนาค ภรรยาอีกท่านหนึ่งของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ว่า “เขาแต่งงานกับเธอหลังเลิกรักกับคู่ชีวิตที่อยู่ร่วมกันมาหลายปี” “คุณหญิงพัน ไม่ใช่ทั้งคนสวยหรือสง่างาม แต่เป็นแม่บ้านแม่เรือนและอารมณ์เย็นที่สุด ตอนเจอกันครั้งแรกเธอน่าจะอายุราว ๔๐ ปี ตัวล่ำหนา ผิวคล้ำ เส้นผมของเธอคือสายตากับวาจาทื่ออ่อนโยน...คุณหญิงพันรักดอกไม้เป็นชีวิตจิตใจซึ่งเธอถือว่าเป็นลูกรัก...สุภาพสตรีผู้มีอำนาจเบ็ดเสร็จในครัวเรือนท่านมหาเสนาบดีมีความปรานีต่อบรรดาสาวน้อยในฮาเร็มสามี่เธอ เธอใส่ใจต่อความเป็นอยู่ของพวกนางอย่างฉันทมิตรที่สุด ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับพวกนางอย่างผาสุกเหมือนแม่กับลูกสาว ต่างไว้เนื้อเชื่อใจกัน และมักแก้ต่างให้พวกนางกับสามี่ ผู้ที่เธอต้องอาศัยการโน้มน้าวเชิงบวกอย่างละเอียดรอบคอบ” สภาพความเป็นอยู่ในลักษณะของที่พำนักแบบขุนนางใหญ่ในราชสำนักสยามอาจไม่ค่อยเป็นที่คุ้นชินของแอนนา และอาจเป็นเรื่องความคิดเห็นส่วนตัวที่มองกิจกรรมการแสดงต่อหน้าขุนนางชั้นสูงของราชสำนักว่าเป็น “ฮาเร็ม” อันทำให้แอนนาคับแค้นคิดว่า เธอรู้สึกนับถือ รัก และยอมรับภรรยาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ในฐานะ “แบบอย่างของความซื่อสัตย์อันเลอค่าสูงสุด” ไม่มีหลักฐานใดที่จะเป็นข้อยืนยันคำบอกเล่าของแอนนาเกี่ยวกับสภาพที่บรรยายออกมานี้ได้มากนัก แน่نونว่า ในแง่หนึ่งการบอกเล่าดังที่ได้อ่านข้างต้นผสมความคิดเห็นและมุมมองส่วนตัวของผู้บันทึกอันมาจากการสัมผัสสภาพเบื้องหน้าโดยที่อาจยังไม่เข้าใจบริบทสภาพชีวิตขุนนางมาก่อน

คำว่า “เวทนา” ก็เป็นการแสดงความคิดเห็นส่วนตัวของแหม่มแอนนา หากพิจารณาได้สมมติฐานขั้นต่ำว่า ข้อมูลที่แอนนากล่าวามีข้อเท็จจริงอยู่บ้าง ความรู้สึก “เวทนา” ย่อมเป็นปฏิกิริยาจากพื้นฐานมุมมองแบบชาวต่างชาติที่พบเห็นวิถีแบบขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในสยามไปเทียบกับคตินิยมกับความเชื่อทางศาสนาและบริบทสังคมแบบตะวันตก อีกประการคือ การบันทึกข้อมูลจากสายตาชาวต่างชาติที่อาศัยในไทยระยะหนึ่งก็เป็นธรรมดาที่จะ

พบว่า ข้อมูลในบันทึกบ่งชี้หรือตีความเรื่องราวคลาดเคลื่อนได้ ไม่เว้นแม้กระทั่งบันทึกของวันวลิต, ลาลูแบร์ หรือ ปาเลกัว แต่ในอีกด้านหนึ่งก็คงต้องยอมรับว่า การบอกเล่าภาพที่มาจากกรรับรู้ของชาวต่างชาติผู้บันทึกเรื่องราวเหล่านี้มีข้อมูลบางส่วนที่สามารถสกัดออกมาใช้เป็นชิ้นส่วนหนึ่งที่ช่วยในการศึกษาเรื่องราวในอดีตเพิ่มเติมต่อไป

อย่างไรก็ตาม ในเนื้อหาบางส่วนของบันทึกแอนนา ยังบอกเล่าอีกแง่หนึ่งว่า “...ฉันประหลาดใจเหลือเกิน เพราะรู้ว่าท่านมหาเสนาบดีเป็นผู้หยิбыื่นความยุติธรรมแทนกษัตริย์อยู่บ่อยครั้ง” บันทึกของนักประวัติศาสตร์ระบุว่า แอนนามีปัญหาสุขภาพ โดยป่วยด้วยโรคหิวหวัด ๒ ครั้ง อลิซาเบธ มาฮอน ระบุว่า เธอถูกคนทำร้าย ๒ ครั้ง และถูกข่มมากกว่า ๑ ครั้ง แอนนา เล่าว่า ในช่วง ค.ศ. ๑๘๖๖ สุขภาพของเธอเข้าขั้นย่ำแย่ถึงขั้นคิดว่าต้องตาย จึงตัดสินใจกลับอังกฤษ แต่ต้อง “รอถึงครึ่งปีกว่ากษัตริย์จะทรงยินยอม” แต่ในเช้าวันที่เธอจะเดินทางจากไปนั้น พระองค์หันมาตรัสว่า “ແหม່ມ! เธอเป็นที่รักของคนทั่วไปรวมทั้งทุกคนในวังและลูกๆ ของฉันนะ ทุกคนเป็นทุกข์ที่เธอต้องจากไป...ฉันเองก็โกรธและอารมณ์เสียใส่เธออยู่บ่อยๆ แต่ฉันก็เคารพยกย่องเธอมากถึงกระนั้นเธอก็ควรต้องรู้ว่าเธอเป็นหญิงที่รั้นและรั้นเกินกว่าปกตินัก แต่เธอจงลืมและกลับมาทำงานให้ฉันอีก เพราะฉันไว้เนื้อเชื่อใจเธอมากขึ้นทุกวันนะ ลาก่อน!”

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ หลังรัชกาลที่ ๔ สวรรคต

ภายหลังรัชกาลที่ ๔ สวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สมุหกลาโหมเรียกประชุม ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อคัดเลือกผู้ที่จะเถลิงราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีลำดับถัดไป ที่ประชุมเห็นชอบให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์สืบต่อไป จากนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวต่อว่า รัชกาลที่ ๔ ทรงหนักพระราชหฤทัยด้วยพระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ เกรงว่าจะปกครองไม่ได้ ดังนั้น กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ทรงเสนอต่อที่ประชุมให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าราชการแผ่นดินไปจนกว่าพระเจ้าแผ่นดินจะมีพระขมายุพอที่จะผนวชได้ คือ ๒๐ พรรษา ซึ่งที่ประชุมก็เห็นชอบ เจ้าพระยาฯ จึงรับหน้าที่นั้นไว้จึงมีอำนาจสิทธิ์ขาดในราชการแผ่นดินประมาณ ๕-๖ ปี

หลังจากท่านพ้นจากการเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แล้ว ก็ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็น “สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์” ช่วงบั้นปลายชีวิตมีข้อมูลว่า ท่านมักพักที่เมืองราชบุรี และถึงแก่พิราลัยที่ปากคลองกระทุ่มแบน ราชบุรี อายุรวม ๗๔ ปี

เอกสารอ้างอิง

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. (2568 15 สิงหาคม). “ฮาเร็ม” ของ “เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์” (ช่วง บุนนาค)

จากบันทึก “ແหม່ມแอนนา” จริงหรือที่สภาพ “นำเวหนานัก”. ศิลปวัฒนธรรม.

https://www.silpa-mag.com/history/article_37325